

The Iranian Law Approach to the Environment in the Implementation Foreign Investment Contracts

Hooman Heydari¹, Fathollah Rahimi^{1*}, Esmaeil Shahsavandi¹

1. Department of International Law, Faculty of Humanities, Islamic Azad University, Tehran North Branch, Tehran, Iran.

ABSTRACT

Background and Aim: Foreign investment, along with many benefits, can cause damage and destruction of the environment. In the present paper, an attempt has been made to examine Iran's legal approach to the environment in concluding foreign investment contracts.

Method: This paper is descriptive and analytical applying library method.

Ethical Considerations: In the present paper, the originality of the texts, honesty and trustworthiness are observed.

Results: In Iranian law, the activities of foreign investors require obtaining a license from the Environmental Organization. The obligations of the foreign investor regarding environmental issues include not destroying the environment, not polluting the surface, the continental plateau and the exclusive economic zone and the responsibility towards the environment is proportional to the level of pollution, which, of course, is mainly mentioned in a general and tentative way. Regarding non-contractual obligations, we can refer to more general laws, such as Article 50 of the Constitution and some international rules regarding the necessity of protecting the environment and responsibility for compensation. Of course, the obligations and responsibility of foreign investment companies in compensation for environmental damage are facing challenges. Among these challenges are the ambiguities regarding the laws governing the compliance of the biological requirements by the foreign investor, the lack of clarity of the mechanism for monitoring the compliance of the environmental rules by the foreign investor, as well as the authority for resolving disputes?

Conclusion: It is necessary to specify environmental issues in foreign investment contracts in the form of a clear contract with details attached to the contract and the mechanism of compensation and the authority of the investigation.

Keywords: Environment; Foreign Investment Contract; Contractual Obligations; Non-Contractual Obligations; Damage; Jurisdiction

Corresponding Author: Fathollah Rahimi; **Email:** Rahimif_law@yahoo.com

Received: November 08, 2022; **Accepted:** January 02, 2023; **Published Online:** May 07, 2023

Please cite this article as:

Heydari H, Rahimi F, Shahsavandi E. The Iranian Law Approach to the Environment in the Implementation Foreign Investment Contracts. Medical Law Journal. 2022; 16(Special Issue on Legal Developments): e8.

مجله حقوق پزشکی

دوره شانزدهم، ویژه‌نامه تحولات حقوقی، ۱۴۰۱

Journal Homepage: <http://ijmedicallaw.ir>

انجمن علمی حقوق پزشکی ایران

رویکرد حقوق ایران به محیط زیست در اجرای قراردادهای سرمایه‌گذاری خارجی

هومن حیدری^۱، فتح‌الله رحیمی^{۱*}، اسماعیل شاهسوندی^۱

۱. گروه حقوق بین‌الملل، دانشکده علوم انسانی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: سرمایه‌گذاری خارجی در کنار فواید متعدد، می‌تواند باعث آسیب و تخریب محیط زیست شود. در این مقاله تلاش شده رویکرد حقوق ایران به محیط زیست در انعقاد قراردادهای سرمایه‌گذاری خارجی بررسی شود.

روش: مقاله حاضر توصیفی تحلیلی بوده و از روش کتابخانه‌ای استفاده شده است.

ملاحظات اخلاقی: در این مقاله، اصالت متون، صداقت و امانتداری رعایت شده است.

یافته‌ها: در حقوق ایران فعالیت‌های سرمایه‌گذار خارجی نیازمند کسب مجوز از سازمان محیط زیست است. تعهدات سرمایه‌گذار خارجی در خصوص مسائل زیست‌محیطی شامل عدم تخریب محیط زیست، عدم آلوده‌کردن رودخانه‌ها، فلات قاره و منطقه انحصاری اقتصادی و مسئولیت در قبال محیط زیست متناسب با میزان آلودگی است که البته عمدتاً به صورت کلی و گذرا مورد اشاره قرار گرفته است. در خصوص تعهدات غیر قراردادی نیز می‌توان به قوانین عام‌تری چون اصل ۵۰ قانون اساسی و برخی قواعد بین‌المللی در خصوص ضرورت حفظ محیط زیست و مسئولیت به جبران خسارت اشاره کرد. تعهدات و مسئولیت شرکت‌های سرمایه‌گذاری خارجی در جبران خسارت زیست‌محیطی، البته با چالش‌هایی مواجه است. ابهامات در خصوص قوانین حاکم بر رعایت الزامات زیستی از سوی سرمایه‌گذار خارجی، مشخص نبودن سازوکار نظارت بر رعایت قواعد زیست‌محیطی از سوی سرمایه‌گذار خارجی و همچنین مرجع حل و فصل اختلافات، از جمله این چالش‌هاست.

نتیجه‌گیری: لازم است در قراردادهای سرمایه‌گذاری خارجی مسائل زیست‌محیطی به صورت یک توافق‌نامه شفاف و با جزئیات ضمیمه قرارداد شده و سازوکار جبران خسارت و مرجع رسیدگی مشخص شود.

واژگان کلیدی: محیط زیست؛ قرارداد سرمایه‌گذاری خارجی؛ تعهدات قراردادی؛ تعهدات غیر قراردادی؛ خسارت؛ مرجع رسیدگی

نویسنده مسئول: فتح‌الله رحیمی؛ پست الکترونیک: Rahimif_law@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۸/۱۷؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۰/۱۲؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۲/۱۷

خواهشمند است این مقاله به روش زیر مورد استناد قرار گیرد:

Heydari H, Rahimi F, Shahsavandi E. The Iranian Law Approach to the Environment in the Implementation Foreign Investment Contracts. Medical Law Journal. 2022; 16(Special Issue on Legal Developments): e8.

مقدمه

رشد اقتصادی بر افزایش تولید یا درآمد سرانه ملی دلالت دارد. اگر تولید کالا و خدمات به هر وسیله ممکن در کشور افزایش پیدا کند، می‌توان گفت که در آن کشور، رشد اقتصادی اتفاق افتاده که این رشد اقتصادی برای هر کشوری هدف اساسی تلقی می‌شود. از دیرباز این شاخص همواره مورد توجه برنامه‌ریزان اقتصادی بوده است. پیداست که برای شناخت بهتر این متغیر باید به عوامل مؤثر آن پی برد. سرمایه، موتور رشد و توسعه اقتصادی تلقی می‌شود (۱). بسیاری از کشورهای در حال توسعه، اما از سرمایه لازم برای سرمایه‌گذاری برخوردار نبوده و به سرمایه‌گذاری خارجی متوسل می‌شوند. یکی از مسائل مرتبط با سرمایه‌گذاری خارجی، محیط زیست است. «موارد زیادی از تخریب محیط زیست توسط شرکت‌های سرمایه‌گذار خارجی گزارش شده است که سرمایه‌گذاران را متهم به آلوده کردن رودخانه، از بین بردن جنگل‌های خودرو، آسیب به سلامتی بشر و... شده‌اند. شرکت بروکن هیل (Broken Hill) در گینه به زیر آب بردن پوشش گیاهی در مناطقی که معادن مس و طلا بود اقدام نمود. این شرکت ۱۳۰۰ کیلومتر از منطقه را زیر آب برد. اقدامی که توسط برنامه محیط زیست ملل متحد (یونپ) شکاندن محیط زیست نامیده شد» (۲). سرمایه‌گذاران عموماً مایل به سرمایه‌گذاری در کشورهایی هستند که قوانین و شروط سرمایه‌گذاری در آن‌ها از جهات مختلف، از جمله قوانین زیست‌محیطی سهل‌گیرانه‌تر باشد. کشورهایی که قوانین محیط زیستی سهلی دارند، معروف به پناهگاه آلودگی (Pollution Haven) شده‌اند (۳). این وضعیت باعث جسارت بیشتر شرکت‌های خارجی سرمایه‌گذار برای آلوده کردن محیط زیست می‌شود. پروژه‌های سرمایه‌گذاری در منابع طبیعی، تأثیراتی اغلب چشم‌گیر بر محیط زیست دارد. دامنه گسترده‌ای از این اثرات، از تخریب بوم طبیعی و تنوع زیستی تا تولید آلودگی و پسماندهای سمی قابل تصور است، به علاوه آلودگی‌هایی همچون انتشار گازهای گلخانه‌ای یا شیمیایی، اثراتی فرامنطقه‌ای دارند. این بخش بر چگونگی تعامل

قراردادها با پیامدهای زیست‌محیطی پروژه‌های سرمایه‌گذاری تمرکز دارد. این در حالی است که بهره‌مندی از حق برخورداری از محیط زیست نیازمند حمایت و حفاظت از محیط زیست است. «ضرورت حفظ محیط زیست، اصل غیر قابل تردیدی است که دارای مقبولیت بوده و این ضرورت به موازات رشد صنعت و فناوری و به دنبال آن بروز آلودگی‌ها، اهمیت بیشتری پیدا کرده است» (۴). طرح دیدگاه نوین در خصوص توسعه پایدار و الزام شرکت‌ها در به وجود آوردن فضای کاری امن و سالم و انجام عملیات، ارائه محصولات و خدمات سازگار با محیط زیست از یکسو و از سوی دیگر توسعه فعالیت‌های صنعتی و افزایش روزافزون اقدامات توأم با ریسک بالا و تغییرات تکنولوژی و محیطی موجب گردیده است تا امر حفاظت از محیط زیست همگام با تکنولوژی و هماهنگ با تغییرات قراردادهای نفتی بسیار بااهمیت تلقی گردد. در بحث سرمایه‌گذاری خارجی، کارفرما به عنوان شخص حقیقی و یا حقوقی، با نظارت، تصویب قوانین و مدیریت خود می‌تواند تأثیرات شگرفی در صیانت از محیط زیست داشته باشد.

در خصوص سرمایه‌گذاری خارجی و محیط زیست تألیفات متعددی انجام شده است: پریسا بهلولی، در مقاله‌ای به بررسی تأثیر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی روی آلودگی محیط زیست در ایران پرداخته است (۴). مریم اصغری، سهیلا مهری و علی اسماعیلی، نیز در مقاله‌ای، نقش فساد و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در کیفیت محیط زیست را مورد بررسی قرار داده است (۵). همچنین مرجانه میرزایی، حمیدرضا حری و زین‌العابدین صادقی، در مقاله‌ای از تأثیر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر آلودگی محیط زیست در کشورهای عضو منا بحث کرده است (۶)، اما رویکرد حقوق ایران به محیط زیست در انعقاد قراردادهای سرمایه‌گذاری خارجی مورد بررسی قرار نگرفته و در مقاله حاضر تلاش شده به بررسی این موضوع مهم پرداخته شود. سؤال مقاله بدین شکل قابل طرح است که رویکرد حقوق ایران به محیط زیست در انعقاد قراردادهای سرمایه‌گذاری خارجی چگونه قابل تحلیل است؟ به عبارتی مسائل زیست‌محیطی در قراردادهای سرمایه‌گذاری

بحث

۱. سرمایه‌گذاری خارجی و محیط زیست: در حقوق بین‌الملل، سرمایه‌گذاری خارجی به دو شیوه مستقیم و غیر مستقیم صورت می‌گیرد. سرمایه‌گذاری مستقیم، یعنی دخالت مستقیم در بازار کار و سرمایه یک کشور خارجی از طریق وارد کردن سرمایه یا ایجاد شرکت در آن کشور یا سهام‌شدن در یک شرکت موجود تا حدی که سرمایه‌گذار بتواند در آن شرکت تأثیرگذار باشد. سرمایه‌گذاری غیر مستقیم به صورت خرید سهام و موارد مشابه در یک کشور خارجی است بدون اینکه خریدار در تصمیم‌گیری‌های مربوط به سرمایه مؤثر باشد. در نظام تقنینی ما سرمایه‌گذاری مستقیم و غیر مستقیم در همه حوزه‌های اقتصادی و تجاری که بخش خصوصی مجاز به فعالیت در آن است، امکان‌پذیر می‌باشد، اما در بخش عمومی و دولتی سرمایه‌گذاری باید تنها در چارچوب ترتیبات قراردادی نظیر مشارکت مدنی صورت گیرد (۷).

رشد سرمایه‌گذاری و تجارت بین‌الملل و آثار آن بر کیفیت محیط زیست، نگرانی‌های جهانی به دنبال داشت. حامیان محیط زیست رشد اقتصادی بدون وجود مقررات زیست‌محیطی مؤثر و قابل اجرا را سبب نابودی محیط زیست و از بین رفتن منابع جهان می‌دانند. یکی از مهم‌ترین حوزه‌های اقتصاد بین‌المللی که می‌تواند تأثیرات زیادی بر محیط زیست داشته باشد، همین سرمایه‌گذاری است. رشد سرمایه‌گذاری خارجی بدون توجه به استانداردهای زیست‌محیطی، عامل افزایش آلودگی‌های ناشی از تولید و مصرف هست. سرمایه‌گذاری در کشورهایی که استانداردهای زیست‌محیطی پایینی دارند، منجر به کاهش بیشتر این استانداردها در جهت کسب منافع بیشتر و جذب سرمایه‌گذاری از جانب کشور میزبان خواهد شد. طرفداران محیط زیست بیم آن دارند که صنایع آلوده‌کننده به کشورهایی که مقررات زیست‌محیطی محکم و لازم‌الاجرای ندارند، منتقل شوند. انتشار گزارشی با عنوان «بذرهای می‌سوزند»، دلیلی بر این نگرانی می‌باشد. بر اساس گزارش مذکور، از آنجا که هزینه‌های ناشی از آلودگی در کشورهای کمتر توسعه‌یافته به کمترین میزان است و از

خارجی چه جایگاهی داشته و تعهدات قراردادی و غیر قراردادی سرمایه‌گذاران خارجی در قبال محیط زیست به چه صورت است و چه چالش‌هایی فراروی مسئولیت و جبران خسارت آسیب و تخریب محیط زیست از سوی سرمایه‌گذاران خارجی وجود دارد؟ به منظور بررسی و پاسخ به سؤال مورد اشاره ابتدا به ارتباط سرمایه‌گذاری خارجی و محیط زیست اشاره شده، سپس رویکرد حقوق ایران نسبت به تعهدات قراردادی سرمایه‌گذار خارجی در قبال محیط زیست پرداخته شده و در ادامه از تعهدات غیر قراردادی و چالش‌های فرارو بحث شده است.

روش

مقاله حاضر توصیفی - تحلیلی بوده و از روش کتابخانه‌ای استفاده شده است.

یافته‌ها

در حقوق ایران فعالیت‌های سرمایه‌گذار خارجی نیازمند کسب مجوز از سازمان محیط زیست است. تعهدات سرمایه‌گذار خارجی در خصوص مسائل زیست‌محیطی شامل عدم تخریب محیط زیست، عدم آلوده کردن رودخانه‌ها، فلات قاره و منطقه انحصاری اقتصادی و مسئولیت در قبال محیط زیست متناسب با میزان آلودگی است که البته عمدتاً به صورت کلی و گذرا مورد اشاره قرار گرفته است. در خصوص تعهدات غیر قراردادی نیز می‌توان به قوانین عام‌تری چون اصل ۵۰ قانون اساسی و برخی قواعد بین‌المللی در خصوص ضرورت حفظ محیط زیست و مسئولیت به جبران خسارت اشاره کرد. تعهدات و مسئولیت شرکت‌های سرمایه‌گذاری خارجی در جبران خسارت زیست‌محیطی، البته با چالش‌هایی مواجه است. ابهامات در خصوص قوانین حاکم بر رعایت الزامات زیستی از سوی سرمایه‌گذار خارجی، مشخص نبودن سازوکار نظارت بر رعایت قواعد زیست‌محیطی از سوی سرمایه‌گذار خارجی و همچنین مرجع حل و فصل اختلافات از جمله این چالش‌هاست.

طریق انتقال تکنولوژی و منابع مالی است، اما از سوی دیگر این سرمایه‌گذاری‌ها می‌تواند برای محیط زیست تهدید به شمار آیند، مخصوصاً در صورتی که فرایند سرمایه‌گذاری و تولید زیانبار باشد.

سرمایه‌گذاری خارجی و حفاظت از محیط زیست روابط پیچیده‌ای دارند. از یکسو بین این دو حوزه تعارض وجود دارد، به گونه‌ای که یکی از آن‌ها ممکن است مانعی در برابر دیگری محسوب شود که به عنوان مثال مقررات زیست‌محیطی سخت‌گیرانه، ممکن است سبب کاهش جذب سرمایه‌گذاری خارجی شود. از طرف دیگر رشد سرمایه‌گذاری خارجی بدون توجه به استانداردهای زیست‌محیطی می‌تواند سبب لطمه به محیط زیست شود. از سوی دیگر بین این دو حوزه از حقوق بین‌الملل رابطه حمایتی متقابلی وجود دارد، به گونه‌ای که موجب تقویت یکدیگر می‌گردند. رعایت قواعد زیست‌محیطی و استفاده منصفانه از منابع طبیعی سبب رشد بهداشت اجتماعی و کاهش هزینه‌های مربوط به از بین‌بردن خسارات زیست‌محیطی می‌شود که در بلندمدت می‌تواند بر اقتصاد جهانی و رشد سرمایه‌گذاری مؤثر باشد. همچنین رشد صحیح سرمایه‌گذاری خارجی باعث توسعه انتقال تکنولوژی به کشورهای کمتر توسعه‌یافته می‌شود. توسعه پایدار می‌تواند سهم این کشورها را در آسیب به محیط زیست کاهش دهد. اسناد بین‌المللی زیادی به پیوند حمایت متقابل محیط زیست و سرمایه‌گذاری خارجی با مفهوم توسعه پایدار پرداخته‌اند. برای مثال در بند ۴ مقدمه اعلامیه استکهلم آمده است که: «در کشورهای در حال توسعه بسیاری از مسائل زیست‌محیطی از کمی توسعه ناشی می‌شود؛ میلیون‌ها انسان در سطح پایین‌تر از آنچه شایسته زندگی انسان است محروم از غذا، لباس، مسکن، سلامتی و بهداشت ضروری به زندگی ادامه می‌دهند. بنابراین کشورهای در حال توسعه باید با در نظر گرفتن اولویت‌های خود و ضرورت حفاظت از محیط زیست، تلاش خود را در جهت توسعه معطوف نمایند» (۱۰). در کشورهای صنعتی، مشکلات زیست‌محیطی غالباً به صنعتی‌کردن و توسعه تکنولوژی مربوط می‌شوند. به همین

آنجا که تقاضای محیط زیست سالم ارتباط مستقیم با سطح بالای درآمد دارد، منطبق انتقال صنایع آلاینده به کشورهایی که کمترین درآمد را دارند، قابل توجیه است (۸)، البته این استدلال خالی از اشکال نیست، زیرا حیات و سلامت کشورهای کمتر توسعه‌یافته را صرفاً به این دلیل که از سطح درآمد پایینی برخوردار هستند، نادیده گرفته است. همچنین وی به ابعاد فراملی آلودگی توجهی نکرده و صرفاً آلودگی را در سطح منطقه‌ای تصور کرده است.

برخی از کشورها در وضع مقررات زیست‌محیطی شدید اهمال می‌ورزند، زیرا بیم آن دارند که صنایع آن‌ها در عرصه رقابت با صنایع سایر کشورها موفق نباشد و متحمل زیان شوند. اتخاذ چنین خط مشی‌هایی در کشورهای مختلف منجر به تنزل سطح حمایت و حفاظت از محیط زیست و نابودی تدریجی محیط زیست کلیه کشورها می‌گردد. حامیان محیط زیست معتقدند که آلودگی و تخریب محیط زیست داخلی کشورها بر ورای مرزها نیز تأثیرگذار است، فلذا کلیه کشورها موظف هستند در اتخاذ سیاست‌ها و استانداردهای مشابه زیست‌محیطی همکاری نمایند تا بتوانند از روند تخریب محیط زیست جلوگیری نمایند. بدین ترتیب تعارض موجود بین دو حوزه محیط زیست و سرمایه‌گذاری توجه کارشناسان را در سطح جهانی به خود جلب کرد و مفهوم توسعه پایدار به عنوان یک وسیله در مدیریت و کنترل تعارضات بین این دو حوزه مطرح شد. توسعه پایدار عبارت است از برآوردن نیازهای نسل حاضر بدون به خطر انداختن قابلیت‌های نسل‌های آینده به گونه‌ای که نیازهای نسل کنونی نیز به مخاطره نیفتد. این تعریفی است که کمیسیون جهانی توسعه و محیط زیست در سال ۱۹۸۷ از توسعه پایدار به عمل آورده است. توسعه پایدار در اصطلاح حقوقی، شاید در حوزه مفهومی فراگیر در حقوق بین‌المللی محیط زیست باشد. در دعوی «گابچیگو - ناگیماروس» بین اسلواکی و لهستان، دیوان بین‌المللی دادگستری دو دولت را به ملاحظه اصل توسعه پایدار ارشاد کرد. علاوه بر این هر دو طرف، تأکید کردند که این اصل شامل حال این دعوی بوده است (۹). یکی از عوامل مؤثر در ایجاد توسعه پایدار، سرمایه‌گذاری خارجی در کشورهای در حال توسعه به ویژه از

دلیل کشورهای صنعتی باید تلاش کنند فاصله بین خود و کشورهای در حال توسعه را کاهش دهند.

۲. ضرورت جواز سرمایه‌گذار خارجی از سازمان محیط

زیست: مطابق ماده ۱، قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مصوب ۱۳۵۳، «سازمان حفاظت محیط زیست وابسته به نخست‌وزیری (در حال حاضر ریاست جمهوری)، با شخصیت حقوقی و استقلال مالی تأسیس شد؛ هدف این سازمان که زیر نظر شورای عالی حفاظت و بهسازی محیط زیست است، پیشگیری و مخالفت با آلودگی و هر اقدام مخربی است که موجب برهم‌خوردن تعادل و تناسب محیط زیست می‌شود.» «به منظور تأمین و دستیابی به اهداف فوق و اهتمام برای حفظ محیط زیست، سازمان متولی این امر (سازمان محیط زیست) باید حق نظارت بر کلیه واحدهای آلوده‌کننده و مخرب محیط را در زمان پذیرش سرمایه‌گذاری داشته باشد» (۱۱). با توجه به اینکه در بسیاری موارد در هنگام ارزیابی پذیرش سرمایه‌گذاری، زوایای مخرب طرح‌های صنعتی پوشیده است، بنابراین قبل از مراحل پذیرش، باید از سوی کارشناسان خبره سازمان محیط زیست بررسی‌های مقتضی در این خصوص صورت گیرد تا جامعه از آثار زیانبار احتمالی در امان بماند. «در واقع در مورد هر فعالیت اقتصادی که با محیط زیست ارتباط مستقیم دارد، قانون و مقررات مربوط به این فعالیت اقتصادی، باید در راستای اجرای اصل پنجاهم قانون اساسی و ماده ۱ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست، نظارت سازمان محیط زیست بر این فعالیت را پیش‌بینی کند» (۱۰). در مورد سرمایه‌گذاری خارجی یکی از مجوزهایی که طبق قانون ممکن است حسب مورد، صدور مجوز سرمایه‌گذاری منوط به اخذ آن شود، مجوز سازمان حفاظت محیط زیست است. بنابراین قانون مذکور مسئولیت بسیار مهمی به سازمان حفاظت محیط زیست داده است و از او خواسته است تا نظارت کامل بر روی تمامی اشخاص اعم از سرمایه‌گذاران خارجی داشته باشد و اجازه تخریب محیط زیست را به هیچ کدام از آن‌ها ندهد.

علاوه بر این، ماده ۷ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مقرر می‌نماید: «هرگاه اجرای هر یک از طرح‌های عمرانی و یا

بهره‌برداری از آن‌ها به تشخیص سازمان با قانون و مقررات مربوط به حفاظت محیط زیست مغایرت داشته باشد، سازمان، مورد را به وزارتخانه یا مؤسسه مربوط اعلام خواهد نمود تا با همکاری سازمان‌های ذی‌ربط به منظور رفع مشکل در طرح مزبور تجدید نظر به عمل آید.» مطابق ماده ۹ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست نیز اقدام به هر عملی که موجبات آلودگی محیط زیست را فراهم نماید، ممنوع می‌داند. «منظور از آلوده‌ساختن محیط زیست عبارت است از پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب یا هوا یا زمین به میزانی که کیفیت فیزیکی یا شیمیایی یا بیولوژیک آن را به طوری که زیان‌آور به حال انسان یا سایر موجودات زنده و یا گیاهان و یا آثار و ابنیه باشد، تغییر دهد» (۱۲). افزون بر اینکه صدور مجوز برای پروژه‌های سرمایه‌گذاری، منوط به عدم آسیب‌رسانی پروژه به محیط زیست و حفظ آن است، در بیشتر پروژه‌های سرمایه‌گذاری که ارتباط مستقیم با محیط زیست دارند، معمولاً یکی از تعهدات سرمایه‌گذار خارجی حفظ محیط زیست است. قانون و مقررات مربوط به فعالیت اقتصادی، باید در راستای اجرای اصل پنجاهم قانون اساسی و ماده ۱ «قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست» نظارت سازمان محیط زیست بر این فعالیت را پیش‌بینی کند.

۳. مسئولیت قراردادی سرمایه‌گذار خارجی در رعایت

مسائل زیست‌محیطی: در حقوق ایران به منظور رعایت مسائل زیست‌محیطی از سوی سرمایه‌گذاران از جمله سرمایه‌گذاران رویکرد تشویق نیز اتخاذ شده است. مطابق با ماده ۴ قانون رفع موانع تولید رقابت‌پذیر مصوب ۱۳۹۴ به دولت اجازه داده می‌شود از محل اعتبارات بودجه‌های سنواتی تا ۵۰ درصد برای مسائل تحقیقاتی یا ارتقای وضعیت محیط زیستی به واحدهای تولیدی دارای مجوز یا پروانه بهره‌برداری که دارای حق امتیاز تولید کالا یا خدمات یا ثبت اختراع از مراجع ذی‌صلاح داخلی یا بین‌المللی شده است، کمک نماید. برای مثال اگر سرمایه‌گذار خارجی از طریق ایجاد کارخانه یا یک واحد تولیدی که مجوز قانونی و یا پروانه بهره‌برداری که دارای حق امتیاز تولید کالا یا خدمات یا ثبت اختراع از مراجع

ذیصلاح داخلی یا بین‌المللی شده است، به امر سرمایه‌گذاری در ایران اهتمام بورزد، قانون برای حمایت از محیط زیست کشور، به آن‌ها اعتباراتی را اختصاص می‌دهد تا به ارتقای وضعیت محیط زیستی خود و یا حتی تحقیقاتی که منجر به بهبود محیط زیست می‌شود، بپردازند. این نگاه حمایتی قانون بدون شک باعث بهبود وضعیت محیط زیست خواهد شد، اما برای سرمایه‌گذار الزاماتی در نظر گرفته شده است که در این مبحث بررسی می‌شود.

۳-۱. عدم تخریب محیط زیست: مطابق با ماده ۶ قانون تشویق و حمایت سرمایه‌گذاری‌های خارجی مصوب ۱۳۸۰، در زمان بررسی تقاضای سرمایه‌گذاری خارجی، هیأت سرمایه‌گذاری خارجی در اعطای مجوز به سرمایه‌گذار خارجی، موظف به رعایت ضوابطی است که در ماده ۲ قانون مقرر شده است. در بند «ب» ماده ۲ قانون تشویق یکی از ضوابطی که باید مورد توجه قرار بگیرد، عدم تخریب محیط زیست است. این بدان معناست در صورتی که هیأت تشخیص بدهد که فعالیت سرمایه‌گذاری موجب تخریب محیط زیست می‌شود، از اعطای مجوز به سرمایه‌گذار خارجی امتناع می‌ورزد. بنابراین سرمایه‌گذار خارجی قبل از شروع فعالیت خود حتماً باید مجوز سازمان محیط زیست را دریافت نماید. طبق ماده ۲۰ آیین‌نامه قانون تشویق، یکی از وظایف مرکز خدمات سرمایه‌گذاری خارجی انجام هماهنگی‌های لازم در امور مربوط به اخذ مجوزهای مورد نیاز از سازمان حفاظت محیط زیست می‌باشد. یکی از نواقصی که در این ماده وجود دارد، این است که فرضاً اگر سرمایه‌گذار خارجی مجوز فعالیت بگیرد و بعداً موجب تخریب محیط زیست شود، آیا سازمان تشویق و حمایت از سرمایه‌گذار خارجی می‌تواند مجوز سرمایه‌گذار خارجی را باطل نماید یا خیر.

همچنین ماده ۷ قانون تشویق و حمایت سرمایه‌گذاری‌های خارجی مقرر می‌کند که «به منظور تسهیل و تسریع امور مربوط به پذیرش و فعالیت سرمایه‌گذاری‌های خارجی در کشور، کلیه دستگاه‌های فنی ذی‌ربط، از جمله سازمان حفاظت محیط زیست مکلفاند به معرفی یک نماینده

تام‌الاختیار با امضای بالاترین مقام دستگاه به سازمان اقدام نمایند. نمایندگان معرفی شده به عنوان رابط و هماهنگ‌کننده کلیه امور مربوطه در آن دستگاه با سازمان شناخته می‌شود.» همچنین ماده ۱۷ آیین‌نامه قانون تشویق نیز تصریح می‌کند که «سازمان حفاظت محیط زیست نماینده تام‌الاختیار خود را با امضای بالاترین مقام اجرایی آن دستگاه به سازمان معرفی می‌نماید. نمایندگان مزبور از نظر مقررات استخدامی جزء کارکنان دستگاه متبوع محسوب شده و بر حسب نیاز و متناسب با حجم تقاضاهای سرمایه‌گذاری خارجی و مراجعه سرمایه‌گذاران، با اعلام سازمان در مرکز حاضر شده، به نحوی که بتوانند بر طبق وظایف محوله در این ماده پاسخگوی مراجعات باشند.» این امر در واقع بیانگر توجه قانون به حضور دائم و پررنگ سازمان محیط زیست در کنار فعالیت‌های سرمایه‌گذاری است تا بتواند فعالیت‌های سرمایه‌گذاری خارجی را تسهیل و تسریع نموده و در عین حال اگر موجبات تخریب محیط زیست توسط سرمایه‌گذار خارجی فراهم شود، مطلع شوند. یکی از ابهاماتی که در این ماده وجود دارد، آن است که نقش نماینده تام‌الاختیار سازمان محیط زیست بیشتر برای سهولت‌بخشیدن به روند سرمایه‌گذاری است، در حالی که می‌بایست برای نماینده سازمان، نقش بازرسی نیز در نظر گرفته می‌شد تا در صورت بروز تخلف از طرف سرمایه‌گذار خارجی بتواند به هیأت یا سازمان تشویق و حمایت از سرمایه‌گذار خارجی اطلاع دهد.

همچنین مطابق ماده ۹ قانون حفاظت دریا و رودخانه‌های مرزی از آلودگی با مواد نفتی مصوب ۱۳۵۴، شرکت‌های سرمایه‌گذار مکلفاند که در جریان اداره عملیات خود مقررات و نظاماتی را که برای حفظ دریا از آلودگی توسط دولت اعلام می‌شود رعایت نمایند. علاوه بر این، مطابق ماده ۳ آیین‌نامه احداث و استفاده از تأسیسات در فلات قاره و منطقه انحصاری اقتصادی ایران در خلیج فارس و دریای عمان مصوب ۱۳۷۵، سرمایه‌گذاری در فلات قاره و منطقه انحصاری اقتصادی منوط به عدم لطمه به تأسیسات و مستحذات دریایی و محیط زیست است.

یکی از مواردی دیگر که به رعایت مسائل زیست‌محیطی در قراردادهای سرمایه‌گذاری توجه شده است، قراردادهای نفتی، از جمله قراردادهای بیع متقابل است. یکی از راهکارهایی که در بند ۳ ماده ۱۲۵ قانون برنامه پنجم توسعه مطرح شده است، استفاده از بیع متقابل برای اجرای پروژه‌های نفتی بالادستی نفت و گاز است. به موجب این بند، وزارت نفت مجاز شده است که با استفاده از روش بیع متقابل با رعایت اصول و شرایط موضوع بند «ب» ماده ۱۴ قانون برنامه چهارم توسعه و نسبت به تحقق اهداف برنامه پنجم در زمینه تولید نفت و گاز اقدام نماید. در بند «ب» ماده ۱۴ قانون برنامه، برای روش بیع متقابل شرایطی مقرر شده است (۱۳) که آخرین شرط آن رعایت مقررات و ملاحظات زیست‌محیطی است. همان‌گونه که مشخص است چنین شروط تفصیلی برای بیع متقابل منظور و محدود شده است، لذا در صورتی که امکان انعقاد قراردادهای بالادستی در صنعت نفت و گاز کشور به شیوه‌ها و انواع مختلفی وجود داشته باشد، روش بیع متقابل به دلیل وجود شرط رعایت محیط زیست، ارجح می‌باشد. انتظار می‌رود در نسل‌های جدید بیع متقابل ملاحظات زیست‌محیطی، به دلیل اهمیت روزافزونی که دارد بیشتر مورد توجه قرار گیرد.

شاید در قراردادهای امتیازی سنتی کارفرما به پیمانکار اختیار می‌داد که هر طور تمایل دارد عملیات نفتی را انجام دهد، اما امروزه هیچ قرارداد نفتی وجود ندارد که پیمانکار خارج از نظارت و کنترل کارفرما بتواند عملیات نفتی را انجام دهد. با وجود این میزان نظارت‌ها و کنترل‌های کارفرما بستگی به نوع قرارداد دارد. این نظارت و کنترل در قراردادهای امتیازی حداقل و در قراردادهای خدمت و بیع متقابل حداکثر است (۱۴).

در قراردادهای بیع متقابل نفتی، پیمانکار را به انجام امور زیر متعهد می‌کند: ۱- پیمانکار در اجرای پروژه، خواه در خشکی و خواه در دریا، متعهد به رعایت تمام قوانین، قواعد و مقررات ملی و بین‌المللی در راستای اتخاذ تدابیر احتیاطی راجع به سلامت، ایمنی و محیط زیست به منظور حفاظت از کارکنان خود، کارکنان شرکت ملی نفت ایران و دیگر اشخاص، اموال

شرکت ملی نفت و اموال اشخاص ثالث و در نهایت محیط زیست است؛ ۲- پیمانکار در راستای اجرای عملیات توسعه، ملزم به حفظ محیط زیست با رعایت بالاترین استانداردهای قابل اعمال در این زمینه است، به نحوی که نسل کنونی و آینده از مواهب و منابع زمین بهره‌مند شوند؛ ۳- پیمانکار در راستای اجرای تعهد خود مبنی بر سلامت، ایمنی و حفظ محیط زیست مکلف است. برنامه‌های آموزشی را مطابق با استانداردها و قواعد بین‌المللی برای کارکنان ایرانی پروژه و پرسنل شرکت ملی نفت ایران ترتیب دهد؛ ۴- چنانچه پیمانکار تعهدات خود مبنی بر سلامت، ایمنی و محیط زیست را نقض کند، به نحوی که باعث آسیب به افراد و تخریب محیط زیست شود، باید اقدامات مقتضی را به منظور جبران خسارت و رفع آثار زیانبار عمل خود اتخاذ کند، هزینه‌هایی را که پیمانکار در راستای نقض تعهد خود متحمل می‌شود، از تولیدات میدان قابل بازیافت نخواهد بود؛ ۵- چنانچه اقدامات پیمانکار منجر به آسیب به سلامت و ایمنی افراد و تخریب آلودگی محیط زیست شود، شرکت ملی نفت ایران، پیمانکار را ملزم به اتخاذ تدابیر احتیاطی و جبران اتمام خسارت‌هایی می‌کند که از این طریق به اشخاص و محیط زیست وارد آمده است (۱۵). چنانچه پیمانکار اقدام به اتخاذ تدابیر احتیاطی و جبران زیان‌های وارده نکند، ممکن است اجرای عملیات توسعه به طور کلی یا جزئی متوقف شود تا پیمانکار به تعهدات خود عمل کند.

۳-۲. مسئولیت جبران خسارت سرمایه‌گذار خارجی:
مطابق با ماده ۱ قانون رفع برخی از موانع تولید و سرمایه‌گذاری صنعتی مصوب ۱۳۸۶، «محصولات صنایع آلوده‌کننده محیط زیست تا زمانی که آلاینده‌گی ادامه دارد به تشخیص و اعلام شورای عالی حفاظت محیط زیست (که تا پانزدهم اسفندماه هر سال برای اجرا در سال بعد ابلاغ می‌گردد) متناسب با درجه آلاینده‌گی تا ۱ درصد قیمت فروش مشمول پرداخت عوارض می‌شود تا حسب مورد با نظر سازمان حفاظت محیط زیست توسط واحد صنعتی و شهرداری‌ها و دهیاری‌های مرتبط، صرف پروژه‌های رفع آلاینده‌گی از کارخانه

دو حوزه بر یکدیگر دارند را کم کرده و حدود بین محیط زیست و سرمایه‌گذاری را معین نمایند. دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی تلاش کرده‌اند تا حد امکان میزان آسیب‌های سرمایه‌گذاری بر محیط زیست را کاهش دهند، ضمن آنکه به جریان رشد و توسعه سرمایه‌گذاری در سطح جهانی خللی وارد نیاید. «موافقت‌نامه‌های دوجانبه سرمایه‌گذاری و حقوق بین‌الملل عرفی مهم‌ترین منابع حقوق بین‌الملل سرمایه‌گذاری هستند، در حالی که حقوق بین‌الملل محیط زیست از وفاق نسبی برخوردار است و اسناد مختلفی در این باب به تصویب رسیده است (۱۷). در واقع سازمان ملل متحد با تشکیل کنفرانس تجارت و توسعه و تشکیل برنامه زیست‌محیطی این دوشاخه مهم حقوق بین‌الملل را نهادینه کرده است. موافقت‌نامه‌های دوجانبه سرمایه‌گذاری اشاره صریحی به مسائل زیست‌محیطی ندارند، اما الزام دولت‌ها به وضع مقررات در زمینه حمایت از محیط زیست و الزام سرمایه‌گذاران خارجی به رعایت این قواعد از این موافقت‌نامه‌ها قابل استنباط است، نظیر موافقت‌نامه دوجانبه میان آمریکا و اروگوئه در سال ۲۰۰۵ و یا موافقت‌نامه میان کانادا و پرو در سال ۲۰۰۶ که بر لزوم حمایت از محیط زیست حتی با وجود کاهش جذب سرمایه‌گذاری خارجی تأکید دارد. «تلاقی آغازین میان حقوق بین‌الملل سرمایه‌گذاری و حقوق بین‌الملل محیط زیست را می‌توان در رفتار و اسنادی از جمله رفتار شرکت‌های بین‌المللی، سازمان‌های بین‌المللی و بعضاً دولت‌ها از طریق التزام به قواعد لازم‌الاجرائی که به طور داوطلبانه توسط آن‌ها به اجرا درمی‌آید، مشاهده نمود» (۱۷). از جمله این اسناد می‌توان به توافق‌نامه پاریس درباره تغییرات آب و هوایی اشاره کرد که در چارچوب کنوانسیون مقابله با تغییرات آب و هوایی ملل متحد منعقد گردیده است. این سند، کشورها را ملزم به کوشش در جهت مقابله با پدیده گرم‌شدن کره زمین، کاهش گازهای گلخانه‌ای و ارائه برنامه‌ای برای نیل به اهداف فوق می‌نماید. برای مثال دولت فرانسه اعلام نموده است که تا سال ۲۰۴۰ استفاده از خودروهایی با سوخت بنزین را به صفر خواهد رساند.

و جبران خسارات زیست‌محیطی پیرامونی گردد.» بنابراین بر اساس این ماده در صورتی که سرمایه‌گذار خارجی از محصولات آلاینده استفاده نماید متناسب با میزانی که محیط زیست را آلوده می‌نماید، باید خسارت پرداخت نماید که این میزان حداکثر تا ۱ درصد کل قیمت فروش محصولات می‌باشد.

۳-۳. مسئولیت غیر قراردادی سرمایه‌گذار خارجی: در قسمت قبل به مواردی اشاره شد که در قانون به مسئولیت سرمایه‌گذاران از جمله سرمایه‌گذاران خارجی در قبال مسائل زیست‌محیطی اشاره شده است. در این قسمت از مسئولیت غیر قراردادی سرمایه‌گذار خارجی با توجه به قانون اساسی و قواعد زیست‌محیطی بین‌المللی پرداخته می‌شود. مطابق اصل ۵۰ قانون اساسی «در جمهوری اسلامی، حفاظت محیط زیست که نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن حیات اجتماعی رو به رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی تلقی می‌شوند. از این رو فعالیت‌های اقتصادی و غیر آنکه با آلودگی محیط زیست با تخریب غیر قابل جبران آن ملازمه پیدا کند، ممنوع است.» بر اساس ماده پنجاه قانون اساسی، محیط زیست به عنوان یک حق مسلم، باید مورد حمایت و حفاظت قرار گیرد. در واقع «مطابق اصل پنجاهم قانون اساسی، محیط زیست از آن جهت که زندگی و حیات اجتماعی را شامل می‌شود، در ردیف یکی از حقوق مسلم اجتماعی تلقی می‌شود. بنابراین همه باید در حفظ آن کوشا باشند و از تخریب آن جلوگیری کنند» (۱۶). در واقع قانون اساسی حفاظت از محیط زیست را یک وظیفه و تکلیف برای عموم تعریف می‌کند بنابراین با یک نوع مسئولیت همراه است.

علاوه بر این، در سطح بین‌المللی نیز مسئولیت غیر قراردادی سرمایه‌گذار خارجی در رعایت مسائل زیست‌محیطی دولت میزبان قابل استنباط است. در سال‌های اخیر با افزایش آگاهی‌های عمومی نسبت به حفاظت از محیط زیست و همچنین تأثیر فراوان سرمایه‌گذاری بر اقتصاد جهانی و محیط زیست، کشورها و سازمان‌های بین‌المللی در سطح جهانی قواعدی وضع نموده‌اند تا بتوانند تأثیرات منفی متقابلی که این

خارجی غیر قراردادی است که از اصول قانون اساسی و یا قواعد حقوق بین‌المللی قابل استنباط است.

۴. چالش‌های مسئولیت زیست‌محیطی سرمایه‌گذاری خارجی: در این قسمت تلاش شده چالش‌های مسئولیت زیست‌محیطی سرمایه‌گذاری خارجی بررسی شود.

۴-۱. ابهامات در خصوص مسئولیت مدنی غیر قراردادی

در سرمایه‌گذاری خارجی: یکی از جنبه‌های مجهول حقوق بین‌الملل خصوصی محیط زیست، تعیین قانون حاکم بر جبران خسارات زیست‌محیطی است. مسائل مربوط به مسئولیت ناشی از زیان زیست‌محیطی می‌توانند بسیار پیچیده باشند. زمانی که طرف‌های متعددی، از جمله بنگاه‌های دولتی درگیر پروژه باشند، این پیچیدگی دوجندان می‌شود، لذا قراردادهای می‌بایست حاوی مفاد باشند که به صراحت مشخص نماید چه کسی برای چه؟ و در مقابل چه کسی مسئول است. اگر بیش از یک پیمانکار در پروژه درگیر باشند، به احتمال زیاد یکی از بندهای قرارداد تصریح خواهد که پیمانکاران متضامناً مسئول خواهند بود. مسأله دیگری وجود دارد مبنی بر اینکه کدام بخش شرکت (شرکت مادر، شرکت تابعه یا هر دو) قرارداد را امضا کرده است. اگر یک شرکت تابعه داخلی تنها امضاکننده قرارداد باشد، برای دولت‌ها یا اشخاص ثالث دشوار خواهد بود که خسارت‌ها را بازیافت کنند، زیرا شرکت مادر می‌تواند با محدودکردن منابع در اختیار شرکت تابعه نشان دهد که این شرکت قادر به پرداخت خسارت‌های سنگین نیست. برای حل این مسأله، در برخی از قراردادهای ملزم می‌شود وجوهی را برای جبران خسارت‌های زیست‌محیطی دوره عملیات اختصاص دهد، مثلاً در برخی از قراردادهای مشارکت در تولید، سرمایه‌گذار متعهد شده ۱/۰ درصد از ارزش تولید ناخالص سالانه را با هدف اختصاص جبران خسارت‌های زیست‌محیطی ناشی از عملیات نفتی، در اختیار دولت قرار دهد (۲۰). در خصوص مسأله چیستی مسئولیت باید گفت که این امر به نوع خسارت وارده (اعم از تخریب با آلودگی و...) و شکل حقوقی مسئولیت (تقصیر، مسئولیت بدون تقصیر یا مسئولیت مطلق) بستگی دارد.

حمایت از محیط زیست یک موضوع بسیار مهم در سطح بین‌المللی است، در همین راستا دیوان بین‌المللی دادگستری در بسیاری از آرای خود به این موضوع توجه نموده و بر مبنای آن رأی صادر نموده است. از این جمله این آرا می‌توان به رأی دیوان در جریان اختلاف آرژانتین و اروگوئه درباره رودخانه اروگوئه اشاره کرد که بر اساس آن هر کشور موظف شده است به محیط زیست کشور دیگر لطمه وارد نکند. همچنین دولت‌ها باید زمینه دسترسی عموم به اطلاعات راجع به فعالیت‌های زیست‌محیطی را فراهم کنند، از جمله اصولی که در رأی دیوان در قضیه رودخانه اروگوئه به آن اشاره شد، اصل ارزیابی زیست‌محیطی است که آن را نشأت‌گرفته از حقوق عرفی می‌داند. بنابراین اصل پیش از شروع به فعالیت‌های اقتصادی که آثار احتمالی زیست‌محیطی مخاطره‌آمیزی دارند و همچنین در حین اجرا باید ارزیابی زیست‌محیطی صورت گیرد (۱۸). در داوری‌های بین‌المللی نیز موضوع حمایت از محیط زیست مورد توجه قرار گرفته است. یکی از مراجع مهم و اثرگذار در این زمینه ایکسید بوده است که در مقام حل تعارض موافقت‌نامه‌های سرمایه‌گذاری دوجانبه با قواعد حقوق بشر، همواره قواعد عام حقوق بین‌الملل به ویژه حقوق محیط زیست را از نظر دور نداشته است و تلاش کرده است تا تعادلی بین حمایت از محیط زیست و حمایت از انتظارات معقول سرمایه‌گذار ایجاد نماید (۱۹).

در واقع بخشی از مسئولیت‌های شرکت سرمایه‌گذار خارجی در قبال مسائل زیست‌محیطی ناشی از مسئولیت قراردادی است، زیرا کشور میزبان بیشترین تأثیر را در حمایت از محیط زیست خود در برابر سرمایه‌گذاران خارجی از طریق اعمال محدودیت‌هایی دارا می‌باشد. دولت میزبان می‌تواند پذیرش سرمایه‌گذاری خارجی را مشروط نموده و در این راستا به ارزیابی جنبه زیست‌محیطی پروژه‌های سرمایه‌گذاری اقدام نماید. همچنین دولت میزبان می‌تواند بر فعالیت‌های سرمایه‌گذار خارجی نظارت داشته باشد. دولت متبوع سرمایه‌گذار خارجی نیز می‌تواند محدودیت‌هایی را بر وی اعمال کند. بخشی دیگر از مسئولیت شرکت سرمایه‌گذار

۴-۲. مشخص نبودن ناظر بر رعایت قواعد زیست محیطی:

اینکه سرمایه‌گذار در مقابل چه کسی مسئول است، به طرح دعوی مسئولیت توسط طرف‌های قرارداد علیه یکدیگر و نیز مسئولیت در مقابل شخص ثالث متأثر از پروژه سرمایه‌گذاری بستگی دارد. در این خصوص بندهایی در قراردادها وجود دارد که به موجب آن‌ها یک طرف قرارداد نسبت به جبران خسارت متعهد می‌شود. عموماً این سرمایه‌گذاران هستند که این تعهد را در برابر دولت انجام می‌دهند (۲۴).

سرمایه‌گذار خارجی موظف به رعایت کلیه قوانین، مقررات و اصول محلی، ملی و بین‌المللی در خصوص ایمنی، بهداشت و زیست محیطی در ارتباط یا ناشی از اجرای قرارداد به منظور حفظ کارها، خدمات و کارکنان خود، کارکنان کارفرما، کلیه اشخاص دیگر، اموال متعلق به کارفرما و اشخاص ثالث و محیط زیست می‌باشد. با توجه به اینکه عموماً، عواقب و عوارض بسیاری از آسیب‌های وارده به محیط زیست در درازمدت آشکار خواهد شد و گاهاً زمانی خود را نشان می‌دهد که سال‌ها از اتمام عملیات‌های نفتی گذشته باشد، مسئولیت نظارت بر رعایت قوانین زیست محیطی و ایمنی در عملیات بر عهده چه کسی است و در صورت تخلف، مسئول مراجعه به دستگاه‌های قضایی و پیگیری‌های حقوقی کیست؟ پاسخ این سؤال جایگاه مشخصی در قوانین زیست محیطی ایران ندارد. مطابق ماده ۷ قانون نفت مصوب ۱۳۶۶، «وزارت نفت مکلف است که در جریان عملیات نفتی ضمن برنامه‌ریزی‌های صحیح، نظارت و مراقبت کامل جهت صیانت و حفاظت منابع و ثروت طبیعی و تأسیسات و جلوگیری از آلودگی محیط زیست (آب و هوا و خاک) با هماهنگی سازمان‌های ذی‌ربط به عمل آورد.» همچنین «مقررات و ضوابط محیط زیست در مناطق آزاد تجاری - صنعتی مشابه مقررات مزبور در سرزمین اصلی ایران می‌باشد و واحدی از اداره محیط زیست که در سازمان هر یک از مناطق آزاد تجاری مستقر می‌باشد به انجام وظایف و نظارت بر حسن اجرای قوانین و مقررات محیط زیست در این مناطق می‌پردازد» (۱۶). این ماده در اصلاحات ۱۳۹۰ قانون نفت حذف شد که دلیل حذف آن معلوم نیست.

شواهد نشان می‌دهد بسیاری از قراردادهای رویکرد مسئولیت بدون تقصیر را اتخاذ کرده‌اند (۲۱).

از نگاه توسعه پایدار، برای رسیدن به یک مفاد قراردادی خوب، می‌بایست در کنار دغدغه‌های متعارف در خصوص درآمد دولت، میان تمامی مسائل فوق‌الذکر به دقت توازن برقرار نمود. در بخش محیط زیست، قراردادها غالباً میزان مسئولیت سرمایه‌گذار در قبال واردآوردن هرگونه خسارت زیست محیطی و نیز محل دادرسی اختلافات و دعوی مربوط به مسائل زیست محیطی را مشخص می‌کنند. شایان ذکر است «یکی از جنبه‌های مجهول حقوق بین‌الملل خصوصی محیط زیست، تعیین قانون حاکم بر جبران خسارات زیست محیطی است. «در دعاوی مسئولیت مدنی زیست محیطی، غالباً علاوه بر تخریب منابع، صدمات مالی یا جانی واردشده به اشخاص نیز طرح می‌شود و همین تعدد زبان، پیچیدگی‌های موضوع را افزایش می‌دهد. قانون مدنی ایران که همانند قوانین برخی کشورهای دیگر، مقررات مربوط به حقوق بین‌الملل خصوصی را در خود جای داده، نه در مقدمه و نه در کتاب کلیات جلد دوم خود، هیچ قاعده صریح یا ضمنی در خصوص قانون حاکم بر الزامات خارج از قرارداد وضع نکرده و در مسئولیت‌های خارج از قرارداد موضوع را به سکوت بر گزار کرده است» (۲۲)، لذا اجتماع تمام اقسام مسئولیت ناشی از تخریب محیط زیست زیر چتر قاعده‌ای واحد از قواعد حل تعارض عملاً ناممکن است و امروزه به جای قاعده حل تعارض در مسئولیت مدنی از «قواعد» حل تعارض در مسئولیت مدنی یاد می‌شود. در دکترین حقوقی هم هرچند برخی، از حاکمیت قانون مقر دادگاه در مسئولیت‌های غیر قراردادی به طور صریح یا ضمنی دفاع می‌کنند (۱۳)، اما بیشتر نویسندگان بدون ذکر مبنا و تحلیل حقوقی، قانون محل وقوع شبه‌جرم را قانون صلاحیت‌دار معرفی می‌کنند (۲۳). بنابراین پیچیدگی‌ها در حقوق ایران دوچندان است. در اینجا نه تنها مبانی قاعده، بلکه حتی خود قاعده کلی حل تعارض نیز در الزامات خارج از قرارداد مغفول مانده و مبانی حقوقی بحث هنوز ناشناخته است.

اینکه چه چیزهایی می‌توانند جایگزین حکمیت (یا دادگاه‌های داخلی که سرمایه‌گذاران خارجی نسبت به آن دید منفی دارند) شوند، موضوعی است که در نمونه موافقت‌نامه توسعه معدن مورد بحث قرار گرفته و در آنجا هیأت مدیریت محیط زیستی به عنوان میانجی حل اختلاف زیست‌محیطی وارد عمل شده و در صورت عدم حل اختلاف پس از طی ۹۰ روز پرونده به کمیته مربوطه ارجاع داده شود.

نتیجه‌گیری

هدف اصلی در سرمایه‌گذاری بین‌المللی توسعه و رفاه اقتصادی جوامع باشد و داشتن محیط زیست سالم یکی از شروط توسعه‌یافتگی محسوب می‌شود، فلذا دولت‌ها باید روشی متمرکز برای توسعه‌ی خود برگزینند تا بتوانند توسعه‌ای منطبق با اهداف حفاظتی و حمایتی محیط زیست را تحقق بخشند. از این رو برای رفع هرگونه تعارض میان سرمایه‌گذاری خارجی و حفاظت از محیط زیست، باید میان این دو حوزه سازگاری و تعادل ایجاد نمود. سرمایه‌گذاری خارجی از دیرباز دغدغه دولت‌ها و سرمایه‌گذاران بوده است، اما مسائل زیست‌محیطی از دغدغه‌های جدید بشریت محسوب می‌شود. سرمایه‌گذاران غالباً به دنبال منافع مالی و رشد اقتصادی خود هستند، در حالی که طرفداران محیط زیست منافع زیستی و جمعی جهانیان را بر منافع شخصی ترجیح می‌دهند. در حقوق ایران، شرکت‌های سرمایه‌گذار خارجی بین‌المللی برای آغاز فعالیت اکتشاف و بهره‌برداری حتماً باید مجوز سازمان محیط زیست را کسب کرده باشند. بر اساس مصوبه شورای عالی حفاظت محیط زیست مجریان پروژه‌های نامبرده‌شده در مصوبه موظف‌اند به همراه گزارش امکان‌سنجی و مکان‌یابی نسبت به تهیه گزارش ارزیابی اثرات زیست‌محیطی اقدام کنند، اما نظارت بر فعالیت‌های بعد از صدور مجوز مشخص نیست به چه صورت انجام می‌شود. مقررات زیست‌محیطی مربوط به سرمایه‌گذاری خارجی، کلی و مبهم است. در تنظیم هر قرارداد و پیوست‌های آن علاوه بر مراعات مواردی که به صراحت در تصویب‌نامه بدان‌ها اشاره شده است باید حقوق، تعهدات و مسؤولیت‌های طرفین قرارداد در مسائل

به نظر می‌رسد می‌بایست در مواد قانون نفت تجدید نظری صورت پذیرد و با توجه به افزایش فعالیت‌ها و تعداد قراردادهای نفتی، حفظ محیط زیست همراه با صیانت از ذخایر نفتی با عبارت مناسب‌تر و مفهوم کامل‌تری در اصل قانون قرار گیرد.

۴-۳. مرجع حل و فصل اختلافات: بند مربوط به حل اختلاف نیز بر چگونگی حل و فصل دعاوی زیست‌محیطی تأثیر دارد. بسیاری از قراردادهای سرمایه‌گذاری در حوزه منابع طبیعی، تمهیداتی را برای حکمیت میان سرمایه‌گذار و دولت می‌اندیشند، حتی اگر قرارداد به طور خاص معترض مسئولیت زیست‌محیطی نشده باشد، سرمایه‌گذار می‌تواند مدعی شود که حکمیت میدان مناسبی برای حل و فصل هرگونه اختلاف مربوط به پروژه است. برای مثال در سال ۲۰۰۵، وزارت محیط زیست اندونزی با اقامه دعوی علیه یک شرکت معدنی آمریکایی در دادگاهی در جاکارتا مدعی خسارت ۱۳۳/۶ میلیون دلاری توسط سرمایه‌گذار شد. سرمایه‌گذار استدلال کرد که بر اساس قرارداد فیما بین، این موضوع نیازمند حکمیت بین‌المللی است، زیرا در قرارداد فیما بین به حل و فصل اختلافات از طریق حکمیت بین‌المللی تأکید شده بود. مقامات اندونزیایی، اما اصرار داشتند که بند حل اختلاف بر اساس حکمیت بین‌المللی در قرارداد تنها مربوط به اختلافات تجاری بوده و به نقض قوانین زیست‌محیطی داخلی مربوط نمی‌شود. با این حال دادگاه با تفسیر به نفع سرمایه‌گذار از قرارداد رأی صادر کرد (۲۵).

از دیدگاه توسعه پایدار، حل و فصل اختلافات مربوط به مسئولیت زیست‌محیطی از این قبیل در حکمیت بین‌المللی ایده‌آل نیست، چراکه دادرسی‌ها عموماً دور از جوامع محلی و در شهرهای بزرگ نظیر لندن، پاریس و واشنگتن برگزار می‌شود. این دادرسی‌ها غالباً غیر علنی نیز هستند. همچنین داوران عموماً متخصص حقوق سرمایه‌گذاری بین‌المللی هستند نه مقررات زیست‌محیطی. نهایتاً اینکه حکمیت بین‌المللی بسیار گران و پیچیده بوده و این مسأله چالشی جدی برای کشورهای در حال توسعه به شمار می‌آید (۲۶).

تضاد منافع

نویسندگان هیچ‌گونه تضاد منافع احتمالی را در رابطه با تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله اعلام نکرده‌اند.

تأمین مالی

نویسندگان اظهار می‌نمایند که هیچ‌گونه حمایت مالی برای تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله دریافت نکرده‌اند.

ملاحظات اخلاقی

در پژوهش حاضر جنبه‌های اخلاقی مطالعه کتابخانه‌ای شامل اصالت متون، صداقت و امانتداری رعایت شده است.

مختلف، از جمله محیط زیست به روشنی در متون یادشده تعریف و مشخص گردد، چه این دسته از شروط و الزامات قانونی، هرچند در قانون خاصی مورد اشاره هم نباشند، لکن دلیل بر نیاز به عدم استناد و درج آن در قراردادهای نیست و تکلیفی عام و خلل‌ناپذیر است که باید در تمام قراردادهای رعایت گردد، چه ناشی از اسناد بالادستی، از جمله قانون اساسی می‌باشد و رعایت و لحاظ آن تکلیفی است که به وضوح مشخص و خلل‌ناپذیر است، فلذا درمی‌یابیم که رعایت الزامات محیط زیست و توابع آن تکلیفی قانونی است. با توجه به قانون اساسی، قوانین بالادستی، از جمله برنامه‌های توسعه، سایر قوانین و مقررات و آیین‌نامه‌ها و بخشنامه‌های زیست‌محیطی دیگر موضوع رعایت الزامات زیست‌محیطی و حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی امری غیر قابل انکار و اساساً لازم‌الرعایه در تمام اقدامات و قراردادهاست. هنگام عقد قرارداد می‌توان از نظریات کارشناسان محیط زیست بهره گرفت و شروط پیشنهادی‌شان را در متن قرارداد گنجانده و حداقل معیارها را تعیین کرد، ضمن اینکه پس از راه‌اندازی پروژه، کارفرما در طول بهره‌برداری با انجام بازرسی‌های دوره‌ای و دریافت گزارش‌ها، اعمال نظارت نموده و بر انتقال تکنولوژی از شرکت پروژه (یا پیمانکار) آموزش نیروی کار، ایمنی عمومی و حفظ شرایط زیست‌محیطی توجه و دقت لازم را ابراز می‌نماید.

مشارکت نویسندگان

هومن حیدری: جمع‌آوری مطالب و تدوین مقاله.
فتح‌الله رحیمی: راهنمایی و نظارت بر تألیف مقاله.
اسماعیل شاهسوندی: ارائه ایده و موضوع، معرفی منابع.
نویسندگان نسخه نهایی را مطالعه و تأیید نموده و مسئولیت پاسخگویی در قبال پژوهش را پذیرفته‌اند.

تشکر و قدردانی

ابراز نشده است.

References

1. Maleki M, Najarzadeh R. Investigating the impact of foreign direct investment on economic growth with an emphasis on oil exporting countries. *Iran Economic Research Journal*. 2014; 7(23): 147-163. [Persian]
2. Qolizadeh A. Getting to know the Multilateral Investment Guarantee Agency (MIGA). *Journal of Political and Economic Information*. 1999; 141-142: 156-165. [Persian]
3. Naghizadeh AR, Nouri M, Khalatbari Y, Zarei S. Evaluation of environmental approaches from the perspective of international trade law and international investment law. Tehran: First National Environmental Conference, Energy and Biodefense Publishing; 2013 [Persian]
4. Cooreman B. *Global Environmental Protection through Trade*. London: Edward Elgar; 2017. p.112-113.
5. Asghari M, Mehri S, Esmaili A. The role of corruption and foreign direct investment in environmental quality. *Journal of Economic Development Research*. 2013; 4(14): 131-149. [Persian]
6. Mirzaei MA, Hari H, Sadeghi Z. The impact of foreign direct investment on environmental pollution in MENA member countries. *Journal of Environmental Economics and Natural Resources*. 2018; 3(4): 113-130. [Persian]
7. Darabpour M. Principles and foundations of international trade law, (foreign investment rights, sanctions, government contracts, energy and oil and gas rights). 4th ed. Tehran: Ganj-e Danesh Publications; 2017. p.25. [Persian]
8. Bahrami A, Fahimi A. The Basis of Environmental Civil Liability in Iranian Jurisprudence and Law. *Islamic Law Research Journal*. 2007; 3(16): 121-150. [Persian]
9. Taghizadeh A, Faeghi Rad M. The International Responsibility of Governments in Environmental Protection. *Rah Vakalt Magazine*. 2019; 2(4): 10-28. [Persian]
10. Stockholm Declaration on the Human Environment. Stockholm: Conferences Environment and Sustainable Development; 1972.
11. Hashemi SM. Fundamental Rights of the Islamic Republic of Iran. 3rd ed. Tehran: Mizan Publications; 2008. Vol.2 p.301. [Persian]
12. Saed N, Tila P. *Collection of Laws and Regulations for Environmental Protection of Iran*. 1st ed. Tehran: Khorsandi Publications; 2008. p.28. [Persian]
13. Shiravi AH, Amin Majed F. Foreign investment in upstream oil and gas operations. *Scientific and Research Journal of Private Law*. 2012; 9(2): 5-34. [Persian]
14. . Shiravi A. *Oil and Gas Laws*. 1st ed. Tehran: Mizan Publications; 2013. p.566. [Persian]
15. . Hatami A, Karimian I. Foreign investment rights in the light of the law and investment contracts. 1st ed. Tehran: Tisa Publications; 2013. p.253. [Persian]
16. Mohseni H. Severity of "Environmental Damage" Claimable in French Law and Challenges of the Concept of "Environmental Pollution" in Iranian Law. *Legal Journals Journal*. 2019; 3(6): 155-183. [Persian]
17. Sharifi Tashnizi E, Reisi Dehkordi MS, Moayedikia A. *Environmental effects of oil pollution on soil and water*. 1st ed. Tehran: National Defense University Publications; 2018. [Persian]
18. Song Y. *The Obligation of EIA in the International Jurisprudence and Its Impact on the BBNJ Negotiations*. Beijing: Faculty of International Law, China Foreign Affairs University; 2023.
19. Miri Lavasani S, Sadeghi Z, Hatami H. Environmental obligations of foreign investors. *Danesh Law and Finance*. 2017; 2(3): 75-92. [Persian]
20. Rasmiya K, Leader S, Farahi Y, *Analysis of the Amended and Restated Concession Agreement, Between the Republic of Liberia and Firestone Liberia, Inc*. London: Springer; 2008.
21. Pourbaser NE, Hassanzadeh H. *Oil and the rules of oil contracts and their revision*. 1st ed. Tehran: Shahr Danesh Publications; 2022. [Persian]
22. Mir Hosseini S, Khamsipour F. The law governing civil liability claims due to environmental destruction in the laws of the European Union and Iran. *Strategic Quarterly*. 2013; 11(73): 73-92. [Persian]
23. Zhamtekash H. Legal Regime and Financial Arrangements in Upstream Contracts in the Oil Industry. *Private Law Studies Quarterly*. 2013; 42(3): 401-420. [Persian]
24. Samimi Far S. Conflict of laws in the field of resolving disputes related to foreign investment. *Qonun Yar Journal*. 2021; 5(17): 459-483. [Persian]
25. Indonesian court dismisses civil suit against US mining company. Available at: <http://www.jurist.org/>

paperchase/2005/11/indonesian-court-dismisses-civil-suit.ph.

26. Gottwald S, Hornburg M. Neu-und Wiederfunde märkischer Prachtkäfer, sowie Anmerkungen zu weiteren Arten unsere Fauna (Coleoptera: Buprestidae). Märkische Entomologische Nachrichten. 2007; 9(2): 239-261.